

Pere Lluís Font

FILOSOFIA DE LA RELIGIÓ

SIS ASSAIGS I UNA NOTA

FRAGMENTA EDITORIAL

Als exalumnes de filosofia de la religió de la UAB.

A la memòria d'Henry Duméry.

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL
Plaça del Nord, 4, pral. 1.ª
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Col·lecció ASSAIG, 43
Consell assessor PERE LLUÍS FONT
FRANCESC-XAVIER MARÍN
JOSEP OTÓN
FRANCESC TORRALBA
AMADOR VEGA

Primera edició JUNY DEL 2017

Direcció editorial IGNASI MORETA
Producció editorial ELISENDA SEVILLA
Producció gràfica INÈS CASTEL-BRANCO

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, S. A.

© 2017 PERE LLUÍS FONT
pel text

© 2017 FRAGMENTA EDITORIAL, S. L.
per aquesta edició

Dipòsit legal B. 4.030-2017
ISBN 978-84-15518-74-7

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Amb la col·laboració del Departament
de Cultura de la Generalitat de Catalunya

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDIX

<i>Pròleg</i>	9
I L'ESTATUT DE LA FILOSOFIA DE LA RELIGIÓ	13
1 Delimitació de l'espai propi de la filosofia de la religió	16
2 Llambregada a la història de la filosofia de la religió	28
3 Indicacions sobre la temàtica i la metodologia	39
4 Examen d'una aporia relativa a la possibilitat i a la legitimitat de la filosofia de la religió	51
Bibliografia	63
II EXPERIÈNCIA RELIGIOSA <i>VERSUS</i> EXPERIÈNCIA ESTÈTICA I EXPERIÈNCIA ÈTICA	71
1 Preludi sobre la idea d'experiència	73
2 Especificitat de l'experiència estètica, ètica i religiosa	77
<i>a L'experiència estètica</i>	78
<i>b L'experiència ètica</i>	80
<i>c L'experiència religiosa</i>	81
3 Relacions entre els tres tipus d'experiència	89
III CIÈNCIA I FE	97
1 Sobre el concepte modern de ciència, tot pensant en la fe	103
2 Interludi sobre ciència i cientisme	113
3 Sobre el contenciós ciència-fe, avui	116

IV	LA RAONABILITAT DELS ENUNCIATS RELIGIOSOS	125
1	De què parlem quan parlem d'enunciats religiosos	127
2	Què vol dir <i>raonabilitat</i>	129
3	Estratègies racionalistes	132
	<i>a Racionalisme filosòfic</i>	132
	<i>b Racionalisme teològic</i>	135
4	Estratègies irracionalistes	137
5	Retorn sobre la raonabilitat: cercles hermenèutics	140
6	Què és <i>creure</i>	141
	<i>a Remarques de vocabulari</i>	141
	<i>b Ullada a la història del pensament</i>	143
	<i>c Resposta a dues dificultats</i>	148
7	Implicacions metafísiques i cosmovisionals dels enunciats religiosos	150
V	EL TRILEMA DE LES COSMOVISIONS FILOSÒFICO-RELIGIOSES	153
1	Què és una cosmovisió	154
2	Tipologia de les cosmovisions	156
3	La cosmovisió materialista / mecanicista / atea	161
4	La cosmovisió naturalista / biòlegista / panteïsta	163
5	La cosmovisió espiritualista / personalista / teïsta	165
6	El trilema de les cosmovisions, indecibles teòricament	167
VI	EL MONOTEISME	171
1	La categoria de <i>monoteisme</i>	174
2	L'aparició del monoteisme	180
3	El monoteisme ètic de les religions abrahàmiques i el teisme filosòfic	186
4	El monoteisme en qüestió	192
	Bibliografia	198
	<i>Apèndix. Nota sobre Henry Duméry, filòsof de la religió</i>	203
	<i>Procedència dels textos</i>	213

PRÒLEG

LA FILOSOFIA DE LA religió és una disciplina filosòfica relativament jove i pràcticament sense tradició acadèmica a casa nostra, que fa un tractament no religiós de la religió. *No religiós*, naturalment, no vol pas dir 'antireligiós': vol dir simplement 'aconfessional'. La filosofia de la religió no és ni religiosa ni antireligiosa. El seu objectiu no és ni defensar ni atacar la religió, sinó pensar-la. Però, malgrat això, no deixa de ser suspecta per a molts. Perquè uns la troben poc religiosa, i altres, poc filosòfica. I és que les relacions entre religió i filosofia no són fàcils.

Com que el fet d'haver explicat filosofia de la religió durant molts anys en una universitat pública m'ha portat, ara i adés, amb ocasió de col·laboracions de diverses menes, a tractar per escrit alguns temes que, de fet, corresponien a capítols del meu programa docent, amics benintencionats m'han suggerit que potser resultaria útil a algú aplegar alguns d'aquests textos, perquè podrien facilitar una certa iniciació a aquesta disciplina en la nostra llengua. És el que m'he decidit a fer, seleccionant aquells escrits que m'ha semblat que tractaven temes més substancials i que tenien una factura més elaborada. Naturalment, els he revisat, els he retocat, els he ordenat i, poc o molt, els he actualitzat (si més no bibliogràficament). Cada capítol d'aquest llibre és un assaig

autònom, però els diversos capítols no són inconnexos, sinó que tracen una seqüència discursiva.

El primer («L'estatut de la filosofia de la religió») és el que més s'assembla a una introducció a la filosofia de la religió. Mira de precisar-ne el concepte, la història, la temàtica i la metodologia i proposa una determinada manera d'entendre-la que permeti superar-ne les dificultats intrínseques.

El segon («Experiència religiosa *versus* experiència estètica i experiència ètica») està centrat en el tema —ahora important, llaminer i ambigu— de l'experiència religiosa, contrastada amb altres tipus d'experiència humana dels quals és veïna, i degudament distingida de la suposada experiència de l'objecte de la religió.

El tercer («Ciència i fe») dona una resposta positiva a la pregunta per la compatibilitat entre la ciència, en el sentit estricte que té avui aquest terme, i la fe religiosa, procurant fer una mica de llum sobre un vell contenciós, a partir d'algunes idees de l'actual filosofia de la ciència i distingint entre si les nocions de ciència i cientisme.

El quart («La raonabilitat dels enunciatos religiosos») aborda aspectes epistemològics del discurs religiós, procurant aclarir la relació entre raó i fe, entre pensar i creure —un tema molt més ampli que el de la relació entre ciència i fe—, amb el recurs a la idea de raonabilitat, qualitat que escau als discursos no científics, però tanmateix atenedibles.

El cinquè («El trilema de les cosmovisions filosòfico-religioses») entra en la qüestió dels supòsits metafísics del discurs religiós, examinant les motivacions de les tres cosmovisions filosòfiques bàsiques que donen lloc a les tres posicions, igualment bàsiques, en matèria religiosa: l'ateisme, el panteisme i el monoteisme.

Finalment, el sisè («El monoteisme») examina més en particular la darrera d'aquestes tres posicions, característica de les religions abrahàmiques i mirada sovint avui amb suspicàcia.

L'apèndix («Nota sobre Henry Duméry, filòsof de la religió») és un discret acte d'homenatge al que ha estat el meu principal referent en matèria de filosofia de la religió d'ençà que el vaig descobrir a la darrera de la dècada dels cinquanta del segle passat. El meu deute envers Henry Duméry és, per descomptat, sobretot acadèmic, però té també alguna cosa de personal (perquè entre la filosofia i la vida hi ha a vegades relacions subtils i insospitades).

Una ullada al programa minimalista de filosofia de la religió que proposo en el primer assaig permet veure que els textos que segueixen desenvolupen algunes de les qüestions més específicament filosòfiques que allà es contemplen, especialment les relatives a la naturalesa mateixa de la filosofia de la religió i a les implicacions epistemològiques i metafísiques del discurs religiós.

He de confessar que els assaigs de filosofia de la religió aplegats en aquest llibre han estat escrits tenint en compte, per descomptat, el panorama religiós general de la humanitat, però sobretot pensant en les religions monoteistes, i particularment en el cristianisme. També he de dir, malgrat tot, que aquest és el cas igualment, encara que sense confessar-ho, de quasi tota la filosofia de la religió que s'ha fet fins ara. Potser perquè molts, sense ser-ne gaire conscients, pensen que, com algú ha expressat cruament, no és que el cristianisme sigui un cas particular de religió, sinó que el concepte mateix de religió s'ha encunyat a Occident per designar el cristianisme i tot allò que se li assembla, en la mesura que

se li assembla. Aquest etnocentrisme injustificat podria invocar potser, en filosofia de la religió, un doble atenuant: primer, que aquesta disciplina és una planta que, de fet, només creix en un clima culturalment cristià (potser perquè només el cristianisme s'ha habituat a exposar-se a la raó); i segon, que fer filosofia de les altres religions té, per a gairebé tota la gent de l'ofici, tots els inconvenients de fer-la de fora estant (amb un coneixement d'oïda).

M'agradaria que aquesta publicació ajudés poc o molt en el nostre país a la normalització universitària dels estudis sobre un àmbit cultural tan important com són les religions, fins i tot en medis tan secularitzats com el nostre. En efecte, no seria un senyal de bona salut intel·lectual que les ciències de la religió (història, sociologia, psicologia...), la fenomenologia de la religió i la filosofia de la religió pròpiament dita continuessin tan disminuïdes en quasi totes les nostres universitats. Alguna cosa deuria mancar a les humanitats. D'altra banda, vull pensar que ja es donen a casa nostra les condicions perquè es pugui fer un tractament universitari desapassionat del fet religiós sense velleïtats d'adoctrinament.

I

L'ESTATUT DE LA FILOSOFIA
DE LA RELIGIÓ

*És ofici de la filosofia comprendre-ho tot,
fins i tot la religió.*

JULES LACHELIER

LA MANCA DE TRADICIÓ acadèmica en *filosofia de la religió* al nostre país justifica potser (o almenys excusa) el caràcter deliberadament introductor i esquemàtic d'aquest assaig, en el qual no es donen per suposades gaires coses que no siguin de cultura filosòfica o religiosa general.

És natural, sobretot atesa la nostra història recent, que la filosofia de la religió susciti reaccions que van des de la curiositat fins a la sospita. No solament per les connotacions que encara té el tema religiós entre nosaltres, especialment en els medis universitaris, sinó també perquè l'estatut de la filosofia de la religió és prou problemàtic perquè, malgrat la tradició acadèmica que hi ha en altres països del món occidental,¹ es procedeixi reiteradament al seu qüestionament. En la meua exposició tractaré de mostrar que la viabilitat de la filosofia de la religió està condicionada sobretot per la idea que ens en

¹ Especialment als països germànics i anglosaxons; molt menys, en canvi, als països llatins.

fem. La concepció defensada aquí només aspira a atènyer una cota acceptable de coherència i de raonabilitat.

Abans d'entrar directament en matèria, hauria de quedar suficientment clar que, almenys en una primera aproximació, es poden distingir dues maneres de tractar intel·lectualment el fet religiós: des de la teologia o des de la filosofia de la religió (entesa de moment en un sentit ampli com a conjunt de disciplines filosòfiques i científiques que tenen per objecte l'estudi de la religió).² En una contraposició una mica simplificada, es podria dir:

- 1 Que la teologia parla de Déu, és a dir, de l'objecte de la religió, mentre que la filosofia de la religió no parla directament de Déu, sinó de la religió;³
- 2 Que la teologia té un objectiu primàriament religiós, mentre que la filosofia de la religió no té un objectiu religiós (ni antireligiós, ni parareligiós), sinó que es proposa d'entendre la religió (vol ser un discurs no religiós sobre la religió);
- 3 Que la teologia és confessional, és a dir, té el seu criteri darrer en la pròpia tradició religiosa del teòleg, mentre que la filosofia de la religió és aconfessional, és a dir, fa un tractament intel·lectual autònom del fet religiós amb una relativa independència de la posició religiosa (o anti-religiosa o arreligiosa) del filòsof;⁴

² Més avall veurem quin és el lloc específic de la filosofia de la religió en sentit estricte dins d'aquest conjunt multidisciplinari.

³ Aquesta afirmació no pressuposa necessàriament que totes les religions siguin *teistes*, sinó que vol contraposar el llenguatge directe de la religió (o, per al cas que ens ocupa, el de la teologia) al llenguatge indirecte de la filosofia de la religió, que és amb relació al primer un metallenguatge.

⁴ Més avall veurem quines són les limitacions reals d'aquesta autonomia.

- 4 Que la teologia pressuposa la fe, mentre que la filosofia de la religió no parteix d'aquest pressupòsit (com tampoc, per descomptat, del pressupòsit contrari).⁵

⁵ La qual cosa no vol pas dir que la filosofia de la religió (i la filosofia en general) pugui començar de zero i sense pressupòsits. La pretensió de començar sense pressupòsits és una de les grans il·lusions que reapareixen de manera recurrent al llarg de la història de la filosofia. Descartes i Husserl en són dos exemples il·lustres. La veritat és que sempre estem embarcats, com deia Pascal, i que només podem reparar el vaixell en alta mar, no a les drassanes. Pensar és sempre repensar i, per tant, pensar des d'una situació determinada. No es tracta, doncs, de pretendre començar sense pressupòsits, sinó de reconèixer quins són els propis i de respectar els de l'interlocutor. El que aquí s'afirma és, simplement, que la filosofia de la religió, i la filosofia en general, no ha de partir per força d'uns pressupòsits determinats, sinó que és practicable des de pressupòsits diversos. Esclar que, segons com s'entenguéssin la filosofia de la religió, només en podria fer el «creient», o només el «no-creient»; però llavors es tractaria potser més aviat de teologia, o de teologia a repel. Però cal que les paraules signifiquin alguna cosa. Tal com he apuntat, aquesta quàdruple contraposició és simplificada, però em sembla justificable per evitar malentesos. En rigor, potser només és vàlida si, quan diem *religió*, pensem *cristianisme*; però el problema de l'extensió del concepte de *religió* el reprendrem després. Cal afegir encara una altra precisió: el que he dit de la teologia, almenys quant als punts (2), (3) i (4), val no solament per a la *teologia dogmàtica*, sinó també, en gros, per a l'anomenada *teologia fonamental*, denominació més àmplia i actualitzada de la vella apològica. Aquí, però, la contraposició no seria tan categòrica, ja que en aquesta branca de la teologia es fa, de fet, també filosofia de la religió, bé que «orientada» (en el millor dels casos conscientment, en altres inconscientment) en funció dels interessos generals de la teologia. La *teologia fonamental* és teologia en la mesura que es fa des de la fe i al servei de la fe, i és filosofia de la religió en la mesura que s'hi fa un tractament formal d'aquesta, examinant-ne la naturalesa, els pressupòsits, la raonabilitat, etc. Si es tractés de filar molt prim, es podria parlar fins i tot d'una certa inflexió actual de tota la teologia cap a la filosofia de la religió, entesa com a filosofia del cristianisme (algú ha parlat de la filosofia de la religió com a consciència crítica de la teologia). Queda pendent, d'altra banda, el tema de la *teologia filosòfica*, que trobarem més avall. Faig totes aquestes precisions per suggerir, ja de bon començament, la complexitat del tema, no pas per igualar els termes de la contraposició primera entre *teologia* i *filosofia de la religió*.